

ПІДХОДИ ГІПЕРГЛОБАЛІСТІВ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕОРІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ

© 2017 ВАЛУЛЛІНА З. В.

УДК 330.101:339

Валулліна З. В. Підходи гіперглобалістів до вивчення теорії транснаціоналізації

Метою статті є аналіз теоретико-методологічних положень теорій та концепцій транснаціоналізації, визначення їх відмінностей, особливостей та умов формування. Досліджено процеси транснаціоналізації в розрізі провідних економічних теорій. Проаналізовано взаємозв'язок між категоріями «глобалізація», «інтернаціоналізація» та «транснаціоналізація». За результатами проведеного дослідження визначено, що транснаціональні корпорації з'явилися як результат глобалізації. Виявлено, що процес транснаціоналізації набуває нових істотних рис, які впливають не лише на світову економіку, а також і на економіку країни базування корпорації. На основі аналізу провідних економічних теорій та концепцій транснаціоналізації запропоновано систематизувати їх у чотири теоретико-методологічні підходи: еволюційний, структурно-функціональний, стратегічно-багатофокусний, інституційний.

Ключові слова: глобалізація, транснаціональні корпорації, транснаціоналізація, інтернаціоналізація, теоретико-методологічний підхід.

Бібл.: 10.

Валулліна Зоряна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний університет водного господарства та природокористування (вул. Соборна, 11, Рівне, 33028, Україна)

E-mail: z.v.valiullina@nuwm.edu.ua

УДК 330.101:339

UDC 330.101:339

Валулліна З. В. Подходы гиперглобалистов к изучению теории транснационализации

Целью статьи является анализ теоретико-методологических положений теорий и концепций транснационализации, определение их различий, особенностей и условий формирования. Исследованы процессы транснационализации в разрезе ведущих экономических теорий. Проанализирована взаимосвязь между категориями «глобализация», «интернационализация» и «транснационализация». По результатам проведенного исследования определено, что транснациональные корпорации появились как результат глобализации. Выявлено, что процесс транснационализации приобретает новые существенные черты, которые влияют не только на мировую экономику, но также и на экономику страны базирования корпорации. На основе анализа ведущих экономических теорий и концепций транснационализации предложено систематизировать их в четыре теоретико-методологических подхода: эволюционный, структурно-функциональный, стратегически-многофокусный, институциональный.

Ключевые слова: глобализация, транснациональные корпорации, транснационализация, интернационализация, теоретико-методологический подход.

Библ.: 10.

Валулліна Зоряна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний університет водного господарства та природопользования (ул. Соборная, 11, Ровно, 33028, Украина)

E-mail: z.v.valiullina@nuwm.edu.ua

Valiullina Z. V. The Hyperglobalist Approaches to Studying the Theory of Transnationalization

The article is aimed at analyzing the theoretical and methodological provisions of the theories and concepts of transnationalization, determining their differences, characteristics, and conditions of formation. The processes of transnationalization have been studied in terms of leading economic theories. The relationship between the categories of «globalization», «internationalization» and «transnationalization» has been analyzed. According to results of the carried out study, the article defines that transnational corporations have emerged as a result of globalization. It has been found that the transnationalization process is acquiring new essential features that impact not only the world economy but also the economy of the corporation's home country. Based on the analysis of leading economic theories and conceptions of transnationalization, it is suggested that they be systematized into four theoretical-methodological approaches: evolutionary, structural-functional, strategic-multifocal, institutional.

Keywords: globalization, transnational corporations, transnationalization, internationalization, theoretical-methodical approach.

Bibl.: 10.

Valiullina Zoriana V. – PhD (Economics), Associate Professor of the Department of International Economics, National University of Water Management and Nature Resources Use (11 Soborna Str., Rivne, 33028, Ukraine)

E-mail: z.v.valiullina@nuwm.edu.ua

Світова економіка ще до початку ХХІ століття досягла якісно нової фази інтернаціоналізації економічного життя, яка відома як глобалізація світової економіки. Цей процес супроводжується лібералізацією зовнішньоекономічних відносин країн світу, зниженням або взагалі зняттям різного роду бар'єрів між країнами для транскордонного руху товарів, послуг, капіталів, робочої сили і, ще більшою мірою, міжнародного інформаційного обміну. У цих нових світогосподарських умовах різко підвищується ступінь відкритості національних економік. Однак з огляду на той факт, що в основі економічного розвитку лежать економічні інтереси, процес глобалізації світової економіки носить універсальний характер. Це, перш за все, проявляється в тому, що даний процес дійсно охоплює не тільки економіку, а й практично всі інші сфери суспільного життя:

політику, соціальну сферу, інформаційну сферу, освіту і культуру і т. ін.

Економічна природа процесів транснаціоналізації всебічно розкрита в наукових доробках як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Фундаментальні дослідження теорії виникнення, становлення пріоритетів та проблем розвитку глибоко досліджуються в наукових працях таких західних економістів, як Р. Вернон [2], Р. Коуз, Дж. Данінг [5], Х. Перлмуттер, Ф. Нікербокер [4], М. Портер [7], Д. Стопфорд, С. Хаймер. Вагомий внесок в дослідження даної проблематики внесли вітчизняні дослідники, зокрема Л. Кудирко, О. Мозговий, Л. Михайлишин, Т. Орехова, О. Рогач, В. Рокоч, С. Якубовський та інші вчені. Проте стрімкий розвиток і поширення транснаціоналізаційних процесів змушують продовжувати пошук нових теоретичних концепцій, які

пояснюють особливості формування та функціонування сучасної економіки. Усе це свідчить про актуальність теми, що зумовило вибір напрямку дослідження.

Феномен економічної глобалізації, який проявляється саме через транснаціоналізацію, може виступати потужним інструментом розвитку як національної, так і світової економіки. У цьому контексті дослідження процесів розвитку транснаціоналізації є актуальним питанням. Однак без дослідження тенденцій розвитку процесів транснаціоналізації неможливо достовірно адаптувати її інвестиційне середовище до реалій сьогодення та визначити перспективи залучення економіки до процесу транснаціоналізації.

Метою даної статті є аналіз теоретико-методологічних положень теорій та концепцій транснаціоналізації, визначення їх відмінностей, особливостей та умов формування.

Варто зауважити, що не можна розглядати процес глобалізації світової економіки поза контекстом вирішення глобальних проблем сучасності, що виявилися в останній третині ХХ століття – загально-світових політичних, соціально-економічних і науково-технічних. До їх числа традиційно відносять проблеми війни і миру, екологічну, паливно-сировинну й енергетичну, демографічну, продовольчу (проблема бідності) проблеми. У період кінець ХХ – початок ХХІ ст. до них додалися і проблеми: світової заборгованості; потенційно можливих світових фінансових криз; формування «глобальної тіньової економіки».

Отже, глобалізацію можна розглядати як складний комплекс пов'язаних між собою процесів, що розвиваються в зазначених областях. Саме тому об'єктом вивчення багатьох наук виступають її різні аспекти, а міждисциплінарним об'єктом дослідження в широкому розумінні – глобалізація. Зокрема, науковці з технічних наук розглядають дане поняття через призму злиття нововведень і нових технологій в єдиний загальносвітовий комплекс технічних знань, який сьогодні відомий під дефініцією «техноглобалізм». Глобальні технологічні макросистеми пронизують всі галузі народного господарства, а тому викликають значну увагу вчених, зокрема у сферах телекомунікацій, транспорту та зв'язку, енергетики, медицини та освіти, а також ряду галузей промислового виробництва і т. ін. Слід відзначити, що техноглобалізм, безумовно, тісно пов'язаний з економічною глобалізацією, на що звертають увагу багато вітчизняних економістів.

Немає необхідності доводити той факт, що і в політиці, у тому числі й у військово-політичній сфері, відбуваються процеси глобалізації, які змушують по-новому розглядати місце і роль найбільш авторитетних міжнародних інституцій (насамперед Організації Об'єднаних Націй) у врегулюванні проблем, що виникають в ході розвитку світової економіки.

Проте варто зазначити, що найбільш динамічно процес глобалізації протікає в економічній сфері. При цьому виділяються об'єктивні та суб'єктивні фактори глобалізації світової економіки. Об'єктивний фактор глобалізації, перш за все, проявляється через рух еконо-

міки країни до єдиного світового економічного простору, а також характеризується якісно новою та більш високою стадією інтернаціоналізації економічного життя. Щодо суб'єктивного фактора глобалізації, то він проявляється через транснаціональні корпорації, транснаціональні банки та світові фінансові центри, які здійснюють діяльність у своїх власних інтересах.

У зв'язку з масовим виходом на міжнародну арену таких впливових недержавних суб'єктів, як багатонаціональні компанії, у кінці 60-х – на початку 70-х років ХХ століття набуває широкого поширення в політичному, діловому та науковому лексиконі поняття «транснаціоналізація». Вона акцентує увагу на тому, що світова взаємодія стає не тільки інтернаціональною (між державами-націями), а й транснаціональною. Введення в науковий обіг поняття «транснаціоналізація» було пов'язано і з тим, що термін «інтернаціоналізація» використовувався в політологічних і соціологічних дослідженнях також і у вузькому сенсі слова – для позначення спільного управління країною, територією і т. п. і/або протекції двох або більшого числа держав. Необхідно було відокремити різні процеси один від одного і показати особливість світогосподарських процесів [1].

Вивчення робіт як вітчизняних, так і західних дослідників з питання транснаціоналізації показало, що аналіз пов'язаний з певними методологічними труднощами.

По-перше, це пов'язано з розумінням природи транснаціоналізації. З одного боку, не існує принципів розбіжностей в розумінні економічної природи транснаціоналізації виробництва. В основному, дослідники визначають даний процес як винесення окремих ланок виробничо-технологічних ланцюжків за національні кордони. З іншого боку, для характеристики виходу відтворювального процесу за межі національних рамок в економічній літературі поряд з поняттям «транснаціоналізація» використовується поняття «інтернаціоналізація». Суб'єктами даного процесу виступають транснаціональні та багатонаціональні корпорації.

По-друге, реальний процес транснаціоналізації стрімко розвивається, приймаючи різноманітні, нерідко зовсім нові форми, для чого створилися необхідні передумови.

У процесі дослідження нами було виділено та систематизовано чотири основні підходи до вивчення процесу транснаціоналізації: еволюційний, структурно-функціональний, стратегічно-багатофокусний, інституційний.

До еволюційного підходу віднесено таку групу теорій, що розглядають особливості етапів транснаціоналізації залежно від генезису та еволюції ТНК:

- ★ *теорія життєвого циклу продукту*. Р. Вернон [2] розглядав діяльність транснаціональних корпорацій на тлі своєї теорії «життєвого циклу продукту» і спирався на постулат про проходження будь-яким товаром природного життєвого циклу, що складається з трьох послідовних стадій: 1) інноваційної; 2) зрілої і 3) фази стандартизації. На інноваційній фазі корпорація першою освоїла цей товар, має суттєві конкурентні переваги, що покривають її

витрати на НДДКР. На другій і третій стадіях для успішної конкуренції компанія змушена вдаватися до стратегії інтернаціоналізації. На фазі зрілості зменшення числа продажів на домашньому ринку все ще компенсується збільшенням продажів за кордоном. Нарешті, на фазі стандартизації, коли виробництво товару за технологією та якістю набуває остаточні стандартні форми, подальші конкурентні переваги можна отримати, тільки почавши економити витрати за рахунок перенесення різних стадій відтворювального циклу в ті країни, де витрати на виконання робіт менше. Після цього, як вже знизилася собівартість, товар може повернутися навіть на домашній ринок;

- ✦ *теорія наздоганяючого циклу*, в основі якої лежить парадигма «летючих гусей» (К. Акамацу). На базі дослідження розвитку японської промисловості К. Акамацу дійшов висновку про трифазність розвитку галузей приймаючої країни. На першій фазі в кожній галузі збільшується імпорт іноземних товарів до країни, на другій відбувається імпортозаміщення, яке в певний момент фази випереджає імпорт за обсягами, третя фаза пов'язана з розвитком експорту. На думку К. Акамацу, саме після проходження цих трьох етапів починають реалізовуватися умови для транснаціоналізації економіки та експорту прямих іноземних інвестицій [3, с. 52–53];
- ✦ *теорія олігополістичної реакції*, запропонована Ф. Нікербоккером [4], пояснює розвиток транснаціоналізації як гонку за лідерами, проте вже серед самих ТНК. Базою дослідження були емпіричні дані 187 американських корпорацій за 20 років. Ученим було зроблено відкриття, що в олігополістичних галузях, де більшу частину національного ринку контролюють 4–7 корпорацій, після ривка однією з конкуруючих компаній за нею через 3–7 років на іноземні ринки обов'язково виходять домашні конкуренти. У цій теорії найважливішим фактором транснаціоналізації вважається конкурентна гонка за лідируючою компанією [3, с. 53];
- ✦ *теорія шляхів інвестиційного розвитку націй та еkleктична теорія*, відповідно до яких Дж. Даннінг [5] виділив три групи факторів, що визначають транснаціоналізацію й обсяги іноземних активів, зокрема О-переваги, Л-переваги та І-переваги.

До *структурно-функціонального підходу* було віднесено такі теорії, як:

- ✦ *технологічна концепція*, розроблена вченим зі США Дж. Гелбрейтом, ґрунтується на розвитку ТНК за рахунок максимізації обсягів продажів в іноземній країні. Дослідник висуває гіпотезу, що основним мотивом зарубіжної інвестиційної діяльності ТНК є необхідність їх присутності на тих ринках, де вже продається їх продукція, для розширення збуту за рахунок технічного післяпродажного обслуговування;

- ✦ *теорія монополістичних переваг*, запропонована С. Хаймером, Ч. Кіндльбергером [6], використовує особливий вид конкурентної боротьби шляхом виділення свого товару в особисту групу за рахунок невисоких витрат на рекламу, маркетинг;
- ✦ *теорія конкурентної переваги*, висунута американським ученим М. Портером [7], була продовженням феномена ТНК в 1990-ті рр. Основна увага даної теорії зосереджена на дослідженні різних факторів і механізмів транснаціоналізації виробництва, зокрема в забезпеченості ТНК країни базування основними чинниками, які входять у визначену ним систему конкурентних переваг націй. М. Портер у своїй концепції протиставляє «моделі» і «структури». Він визначає традиційний метод економіки як побудову моделі конкуренції з метою відокремлення головних перемінних, дослідження взаємодії яких є найбільш важливим [7].

Виділимо групу теорій, заснованих на стратегічно-багатофокусному підході:

- ✦ *концепція конкурентно-стратегічного підходу* полягає в тому, що прямі інвестиції розглядаються як засіб подолання сформованих ринкових бар'єрів, за допомогою яких галузі захищаються від проникнення нових конкурентів. Часто такі інвестиції представляють собою єдиний варіант подолання перешкоди правового характеру, коли, наприклад, місцеве регулювання передбачає високу частку національних виробників у нововведеному в країні продукті [8];
- ✦ *концепція ринково-стратегічного підходу*, відповідно до якої прямі інвестиції сприяють підвищенню орієнтації на клієнта завдяки просторовому наближенню до цільових груп споживачів і врахуванню їхніх специфічних очікувань [8];
- ✦ *концепція множинного ринкового позиціонування*, згідно з якою прямі інвестиції зумовлюють стратегічне ринкове позиціонування всього підприємства або окремої господарської області [8];
- ✦ *концепція ресурсно-стратегічного підходу* визначає причину великих відмінностей у рентабельності всередині однієї стратегічної групи, вбачає відносні переваги у структурі та використанні стратегічних ресурсів. Неприступні конкурентні позиції нерідко є результатом оригінальних ресурсних комбінацій, які носять характер інструменту ізоляції та ринкового бар'єра, володіючи надійним захистом проти копіювання. Згідно з даною концепцією більша частина прямих інвестицій може розглядатися як засіб максимізації ринкового успіху підприємства шляхом повної інтерналізації або фактичного використання вкрай необхідного ресурсного потенціалу (наприклад, висококваліфікованих фахівців у сфері інформаційних технологій) [8];
- ✦ *концепція орієнтації на групи інтересів*. У багатьох випадках завоювання підприємством міцних позицій на фінансовому ринку є лише

необхідною, але аж ніяк не достатньою умовою для створення і збереження переваг, якщо існує серйозний потенціал санкцій з боку різних груп інтересів. Можливістю впливати на долю підприємства мають, як правило, правові рамкові умови, а також промислова і ринкова ситуації [8];

- ★ *концепція орієнтації на акціонерний капітал* визначає, що при здійсненні стратегічно важливих прямих інвестицій виникає велика потреба в капіталі, яка може бути задоволена тільки в результаті залучення коштів міжнародних ринків капіталу (нові емісії, злиття і покупки підприємств з використанням акцій). У рамках даного підходу прямі інвестиції повинні як мінімум забезпечувати покриття витрат, пов'язаних із залученням капіталу [8].

Дана група концепцій поєднує в собі елементи теорій, заснованих на структурно-функціональному аналізі та теорії ігор. У центрі їх уваги знаходиться визначення наслідків можливої стратегічної взаємодії конкурентів у разі транснаціоналізації фірмою своєї діяльності. Збільшення числа учасників (власники капіталу, менеджери, влада країни базування і приймаючої країни і т. ін.) вносить у процес транснаціоналізації велику частку невизначеності, пов'язану з надзвичайно широкою палітрою інтересів, прагнень і цілей, з подальшою важко передбачуваною мотивацією і наслідками різних варіантів їх поведінки.

На основі *інституційного підходу* розробляються концепції, які розглядають можливості й особливості транснаціоналізації, що здійснюється на основі різних видів контрактів як на внутрішньофірмовому, так і на міжфірмовому ринках. До даної групи концепцій слід віднести:

- ★ *теорію інтерналізації* (П. Бакклі, М. Кассон);
- ★ *гіпотезу екстерналізації* (К. Омае) та інші.

Теорія інтерналізації обґрунтовує скорочення трансакційних витрат шляхом заміни ринкових (зовнішніх) відносин внутрішньофірмовими. Організуючи транснаціональні внутрішньофірмові потоки виробничих ресурсів (як матеріальних, так і фінансових), ТНК отримують значні переваги. Прикладом може служити використання трансферних цін, що дозволяє мінімізувати базу оподаткування, а також фінансувати діяльність одних підрозділів за рахунок інших. Відповідно, зменшується загальна сума податкових виплат та інших платежів до державних бюджетів країн, де працює компанія.

Окремі вчені визначають поняття «інтерналізація» як «інтерналізацію ринку», тобто заміну контрактних відносин зовнішнього ринку адміністративною координацією рішень усередині фірми; інші – як «інтерналізацію екстерналії», тобто створення внутрішнього ринку для товару, який знаходився поза системою ринкових оцінок, проте брав участь у процесі виробництва. До таких товарів відносять технології, ноу-хау тощо [9].

Автор згоден із точкою зору, що інтерналізація є різновидом інтернаціоналізації, проте процес залучення суб'єкта господарської діяльності до системи міжнародних економічних зв'язків та відносин за її умов від-

бувається шляхом створення власного міжнародного внутрішньофірмового ринку. Безумовно, основною мотивацією таких дій ТНК є прагнення до зниження трансакційних витрат.

Результатом стратегії інтерналізації є «залучення окремих країн в нову систему міжнародного поділу праці, яка управляється та контролюється ТНК» [10].

Інтерналізація є основною міжнародною стратегією ТНК, яка активно застосовується для подолання митного бар'єру, обходу податкового законодавства і т. п. Якщо теорія інтерналізації була розроблена ще в другій половині 70-х років ХХ ст. і досить відома, то про гіпотезу екстерналізації почали писати лише із середини 90-х років ХХ ст. Яскравим представником цієї теорії є К. Омае.

На макроекономічному рівні цей процес обмежується різними механізмами і заходами – як ринковими (ціноутворення, перелив капіталу, вивільнення прибутку і т. п.), так і неринковими (громадським і державним регулюванням). У міру дерегулювання і посилення глобальних процесів можливості екстерналізації стрімко зростають.

Концепція екстерналізації представляє собою альтернативний спосіб зниження трансакційних витрат порівняно з інтерналізацією. Трансакційні витрати зменшуються не за рахунок включення окремих видів господарської діяльності до внутрішньої структури фірми, а шляхом передачі окремих операцій незалежним суб'єктам господарської діяльності. Іншими словами, це можна пояснити перекладанням на інших світогосподарських суб'єктів власних трансакційних витрат.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження існуючих теорій та концепцій транснаціоналізації можна погодитися з висловленням П. Бакаї та М. Кассона: «(перед дослідником) виникає багатобарвна картинка, яка складається з різних трактувань і концепцій, в яких як основна висувається та або інша особливість траснаціональної діяльності» [10].

ВИСНОВКИ

Отже, дослідивши теорії та концепції транснаціоналізації й іноземного інвестування, було обґрунтовано, що транснаціоналізація являє собою одну з форм процесу інтернаціоналізації, здійснювану на основі зростаючої експансії транснаціональних корпорацій, а конкретно-економічна форма прояву процесу транснаціоналізації виступає саме через транснаціональні корпорації та транснаціональні банки.

Підбиваючи підсумок, варто ще раз наголосити на тому, що транснаціональні корпорації з'явилися як результат глобалізації. В останні десятиліття вони почали керувати цим процесом і прискорювати його в цілях максимізації власних економічних інтересів. Відповідно, можемо стверджувати, що процес транснаціоналізації набуває нових істотних рис, які впливають не лише на світову економіку, але й на економіку країни базування корпорації.

На основі аналізу провідних економічних теорій та концепцій транснаціоналізації запропоновано система-

тизувати їх в чотири теоретико-методологічні підходи: еволюційний, структурно-функціональний, стратегічно-багатофокусний, інституційний. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Keohane, R. O., Nye, J. S.-Jr.** (Eds.). *Transnational Relations and World Politics*. Boston: Harvard University Press, 1972. 428 p.
2. **Vernon, R.** *Sovereignty at bay: the multinational spread of U. S. enterprises*. London: Longman, 1971. 326 p.
3. **Мовсесян А. Г.** Транснаціоналізація в мировій економіці: учеб. пособ. для вузов. М.: Финансовая академия при правительстве РФ, 2001. 316 с.
4. **Knickerbocker, F.** *Oligopolistic Reaction and Multinational Enterprise*. Boston: Harvard University Press, 1973. 236 p.
5. **Dunning, J.** *The Competitive Advantage of Countries and the Activities of Transnational Corporations*. *Transnational corporations*. 1992. Vol. 1, no. 1. P. 135–168.
6. **Kindleberger, Ch. P.** *The Theory of Direct Investment*. *International Trade and Finance*. 1975. P. 134–152.
7. **Porter, M.** *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press, 1990. 70 p.
8. **Михальски Т., Раше К.** Конкурентные преимущества глобальных компаний как результат прямых инвестиций. *Проблемы теории и практики управления*. 2001. № 2. С. 58–63.
9. **Вафина Н. Х.** Транснационализация производства в свете теории самоорганизации экономических систем. М.: Финансовая академия при правительстве РФ, 2002. 316 с.
10. **Buckley, P., Casson, M.** *The Economic Theory of the Multinational Enterprise*. New York: St. Martin's Press, 1985. 235 p.

REFERENCES

- Buckley, P., and Casson, M. *The Economic Theory of the Multinational Enterprise*. New York: St. Martin's Press, 1985.
- Dunning, J. "The Competitive Advantage of Countries and Activities of Transnational Corporation". *Transnational corporations*. Vol. 1, no. 1 (1992): 135-168.
- Knickerbocker, F. *Oligopolistic Reaction and Multinational Enterprise*. Boston: Harvard University Press, 1973.
- Kindleberger, Ch. P. "The Theory of Direct Investment". *International Trade and Finance* (1975): 134-152.
- Movsesyan, A. G. *Transnatsionalizatsiya v mirovoy ekonomike* [Transnationalization in the world economy]. Moscow: Finansovaya akademiya pri pravitelstve RF, 2001.
- Mikhalski, T., and Rashe, K. "Konkurentnyye preimushchestva globalnykh kompaniy kak rezultat pryamykh investitsiy" [Competitive advantages of global companies as a result of direct investment]. *Problemy teorii i praktiki upravleniya*, no. 2 (2001): 58-63.
- Porter, M. *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press, 1990.
- Transnational Relations and World Politics*. Boston: Harvard University Press, 1972.
- Vafina, N. Kh. *Transnatsionalizatsiya proizvodstva v svete teorii samoorganizatsii ekonomicheskikh sistem* [Transnationalization of production in the light of the theory of economic systems self-organization]. Moscow: Finansovaya akademiya pri pravitelstve RF, 2002.
- Vernon, R. *Sovereignty at bay: the multinational spread of U. S. enterprises*. London: Longman, 1971.